

آقاسید ابوالحسن اصفهانی

(فقیه و رهبر سیاسی در دوره قاجار و پهلوی اول)

پژوهش و نگارش:

زهرا تقوی

مقدمه و ویرایش:

دکتر نادر کریمیان مردشتی

انتشارات شیخ شرفی

تهران - ۱۳۹۷ خورشیدی

سرشناسه	: تقوی، زهرا، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: آقا سید ابوالحسن اصفهانی (فقیه و رهبر سیاسی در دوره قاجار و پهلوی اول) / پژوهش و نگارش زهرا تقوی؛ مقدمه و ویرایش نادر کریمیان سردشتی.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات شیخ شرفی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۳ص: مصور؛ ۵/۲۱×۱۴/۵ س.م.
شابک	: ۷-۱-۹۹۷۸۷-۶۰۰-۹۷۸ / ۲۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: ص.ع. به انگلیسی: Zahra Taghavi. The survey of political life and analysis...
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۲۷] - ۱۳۲: همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	: اصفهانی، ابوالحسن، ۱۲۴۶ - ۱۳۲۵ -- سرگذشتنامه
موضوع	: مجتهدان و علما -- ایران -- سرگذشتنامه
موضوع	: Ulama -- Iran -- Biography
موضوع	: ایران -- تاریخ -- انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴ - ۱۳۲۷ق. -- روحانیت
موضوع	: Iran -- History -- Constitutional Revolution, ۱۹۰۶ - ۱۹۰۹ Clergy --
موضوع	: ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷ -- روحانیت
موضوع	: Iran -- History -- Pahlavi, ۱۹۴۱ - ۱۹۷۸ Clergy --
شناسه افزوده	: یمیان سردشتی، نادر، ۱۳۴۳ - ویراستار
رده بندی کنگره	: D5P1453 الف ۱۳۹۷۵۵ ت/۷
رده بندی دیویی	: ۷۵۰۹۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۳۴۶

ناشر:	انتشارات شیخ شرفی
نام کتاب:	آقا سید ابوالحسن اصفهانی (فقیه و رهبر جنبش سیاسی در دوره قاجار و پهلوی اول)
پژوهش و نگارش:	زهرا تقوی رازی
مقدمه و ویرایش:	دکتر نادر کریمیان سردشتی
حروفچین و صفحه آرا:	انتشارات شیخ شرفی
طراحی جلد:	انتشارات شیخ شرفی
سال چاپ:	۱۳۹۷
نوبت چاپ:	اول
تیراژ:	۱۰۰۰ جلد
قیمت:	۲۰۰۰۰ تومان
شابک:	۷-۱-۹۹۷۸۷-۶۰۰-۹۷۸
آدرس فروش:	تهران میدان انقلاب - کوچه دانشور - پلاک ۸
تلفن و ایمیل:	۶۶۵۹۱۰۷۵ shaykh.sharafi@gmail.com

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

مقدمه دکتر نادر کریمیان سردشتی.....	۷
دیباجه مؤلف.....	۱۷
[۱] بخش اول: احوال و آثار مرجعیت دینی ابوالحسن اصفهانی.....	۲۷
۱- زندگی سید ابوالحسن اصفهانی از تولد تا اجتهاد.....	۲۹
۲- آثار و تألیفات علمی.....	۳۶
[۲] بخش دوم: مرجعیت علما در حوادث سیاسی.....	۴۹
۱- جنبش دماک.....	۵۱
۲- جنبش مروطیت.....	۵۳
۳- اولین دوم، میه و دولت ایران.....	۵۹
[۳] بخش سوم: زندانی سیاسی ابوالحسن اصفهانی در عصر قاجار.....	۶۷
۱- دوره مشروطه.....	۶۹
۲- مهاجرت و تبعید اصفهانی به ایران.....	۷۲
بازگشت علما و جنبش مهو، خواه.....	۸۶
[۴] بخش چهارم: زندگانی سیاسی سید ابوالحسن اصفهانی در عصر پهلوی.....	۹۵
۱- اصفهانی و رضاشاه.....	۹۷
۲- اصفهانی در عصر پهلوی دوم.....	۱۱۱
۳- بیانیه جامعه تعلیمات اسلامی.....	۱۱۴
فرجام سخن.....	۱۱۹
کتابنامه (منابع و مأخذ).....	۱۲۵
الف- کتابها (فارسی، عربی).....	۱۲۷
ب- مقالات.....	۱۳۱
ج- روزنامه‌ها و مجلات و هفته‌نامه‌ها.....	۱۳۱
د- سایر منابع.....	۱۳۲

دیباچه مؤلف

ابوالحسن اصفهانی از مراجع دینی تشیع در قرون ۱۳ و ۱۴ شمسی به ایشان تحت آموزش آخوند خراسانی از مدافعان مشروطیت و از حمایت‌کنندگان آن بود. سید ابوالحسن اصفهانی به مانند استادش آخوند خراسانی حکومت مشروطه را بر حکومت استبدادی و غیرمشروع محمد علی شاه ترجیح می‌داد. در جریان جمهوری خواهی رضاخان، شخص اسمد شاه از سید ابوالحسن اصفهانی در راستای مبارزه با جمهوری خواهی کمک می‌گیرد. در عصر رضاشاه نیز تا زمانی که شخص رضاشاه بر سکان مذهبی پایبند بود علما و اصفهانی از او حمایت می‌کردند و زمانی که ایندین وی به شاعر مذهبی پایان پذیرفت، اصفهانی و دیگر علما مخالفت خود را ابراز داشتند.

فرضیه اصلی این پژوهش عبارتست از اینکه: سید ابوالحسن اصفهانی نقش برجسته‌ای در تحولات دین و عصر مشروطه و رضاشاه داشته است و سوال اصلی نیز به این صورت است که: سید ابوالحسن اصفهانی چه نقشی در تحولات سیاسی تاریخ معاصر ایران به‌ویژه در عصر مشروطه و رضاشاه داشته است؟

روش تحقیق در این پژوهش از نوع پژوهش تاریخی و مبتنی بر توصیف و تحلیل داده‌های تاریخی است و نتایج حاصل از این تحقیق موبد نقش برجسته سید ابوالحسن اصفهانی در تحولات سیاسی تاریخ معاصر ایران و عراق می‌باشد.

کشمکش بین علما و دولت‌های وقت در سرزمین ایران به‌اندازه تاریخ ایران قدمت دارد. روحانیون شیعی از یکسو وجود پادشاهی را موجب قوام دین می‌دانستند ولی از سوی دیگر حکومت را حق نایبان

امام زمان می‌دانستند که از طرف شاهان غصب شده است. این اندیشه تا عصر حاضر و تا زمان روی کار آمدن حکومت جمهوری اسلامی برقرار بوده است.

شکل‌گیری صفویان نقطه عطفی در تاریخ سیاسی تشیع به‌شمار می‌آید با بدست گرفتن حکومت توسط صفویان باز مشکل تئوریک با حکمت مطرح است، ولی در این مقطع اکثر علما مشکل تئوریک با حکمت را به صورت تفویض قدرت به خاندان صفوی حل و فصل می‌نمایند. پذیرش حکومت در بعد عملی، علما را به سوی پذیرش یک نظریه دوله در باب دین و سیاست سوق می‌دهد این نظریه شامل ولایات فقهی در امور شرعی و سلطنت سلطان در امور عرفی و سیاسی بوده است که قبل از انقلاب مشروطه جاری و ساری بوده است ولی یکی از مباحث‌های صفویان شکل‌گیری نهاد علما و روحانیت در کشور بوده است. شکل‌گیری حکومت قاجاریه اینبار علما برعکس حکومت صغریه در بعد تئوریک با دولت قاجاریه مخالفت و مشکل دارند و حکومت آنها را نامشروع می‌دانستند در همین زمینه در عصر قاجاریه شاهد تقلاات زیادی بین علما و روحانیون با دارالخلافه طهران هستیم که نتیجه‌ی بارز آن عبارتند از:

۱. جنبش تنباکو که منجر به صدور فتوای نحریم تنباکو از سوی میرزای شیرازی گردید و تا حصول نتیجه که لغو سیاز تنباکو بود این جنبش و نهضت ادامه داشت.
۲. جنبش مشروطیت که اوج تقابل علما و حکومت قاجاریه در عصر مظفری بود و در رأس آن علمایی چون بهبهانی و طباطبایی حضور داشتند و با انجام دو مهاجرت به نام‌های مهاجرت صغری به حرم عبدالعظیم حسنی در ری و مهاجرت کبری به قم و حرم حضرت معصومه این جنبش را ادامه داده و تا پیروزی نهایی دست از تلاش و کوشش برنداشتند.

ابوالحسن اصفهانی در این زمان مرجع تقلید شیعیان بود وی بعد از فوت استاد خود آخوند خراسانی که از بزرگترین حامیان مشروطه بود به عنوان مرجع تقلید شیعیان در این عصر شناخته شد. وی نیز به مانند استاد خود به حمایت از مشروطه برخاست و ادامه دهنده راه وی در این زمینه بود. شخص ابوالحسن اصفهانی در حوادث سیاسی که در آن حیات وی روی داد نقش بسیار مهمی را بر عهده داشت. بنابراین بسیاری از مقلدان منتظر صدور فتوا و رأی از طرف شخص ایشان بودند به گونه‌ای که در دوره در جنبش جمهوری خواهی که رضاخان بعد از خروج احمدشاه قاجار در ایران به راه انداخت و با مخالفت مدرس نیز رویه رو شد. در ابتدا احمدشاه آخرین شاه قاجاریه قبل از خروج از ایران به دیدار علما و مشایخ در قم و علمای تبعیدی که از عتبات به ایران آمده بودند رفته و از ایشان تقاضای استمداد و کمک می‌نماید و می‌گوید که چشم امید ما به شما علما می‌باشد. بنابراین شخص ابوالحسن اصفهانی که قبل از سرزنش در جریان این امر قرار گرفته بود به همراه نائینی به مخالفت در این زمینه پرداختند.

با وجود سرخوردگی‌های ناشی از حوادث پس از مشروطه و انزوا و گوشه‌گیری بسیاری از علما، نهاد مرجعیت شبه تا کودتای ۱۲۹۹ خورشیدی و تغییر سلطنت قاجار و پس از آن معنای مهم در امور سیاسی و اجتماعی داشت. در این ایام اوضاع و احوال سیاسی ایران به تقویت قدرت نظامیان و به‌ویژه نیروهای قزاق منتج شد. رضاخان به عنوان وزیر جنگ به سرکوبی نیروهای مرکز گریز پرداخت و توانست از این نظر موافقان بسیاری را برای خود دست و پا کند. سیاست‌های مذهبی رضاخان (قبل از سلطنت) توانست، توجه بسیاری از نیروهای مذهبی در داخل و خارج از ایران را به طرف خود جلب نماید. اگرچه کسانی مانند مدرس در برابر اهداف و اعتراض او در جبهه مخالف به حساب می‌آمد. لیکن بخش دیگری از موفقیت رضاخان به حوادث

عراق و موضع گیری علمای ایرانی مقیم عتبات بازمی گردد. بدیهی است علمای عتبات در جریان حوادث سیاسی و مبارزه علیه انگلستان، حمایت دولت ایران را ذی قیمت و گران بها می شمردند و در واقع تنها پناهگاه آنان ایران بود، علمای عتبات خواستار ثبات هر چه سریع تر ایران و ایجاد یک حکومت متمرکز و یکدست مقتدر شیعی بودند تا در مواقع لزوم از آنان حمایت کند. اینطور به نظر می رسد که در نظر آنان وجود یک پادشاه شیعه خیلی بهتر از وجود یک پادشاه غیر شیعه است، رضایان که در قضیه جمهوری خواهی دچار مشکل شده بود، توانست با استناد به فتوای علمای مهاجر عتبات از جمله آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی آیه الله نائینی، توفان ایجاد شده علیه خویش را مهار نماید. همچنین در پی رضاخان با علمای تبعیدی که از سوی سیاستگران انگلیسی و دولت عراق با بی توجهی مواجه شده بودند، غنیمتی به حساب می آمد. حمایت ها و پشتیبانی علمای عتبات از رضاخان نه تنها به استحکام رجعت او افزود بلکه مسلماً در نگرش برخی از روحانیون داخل ایران بیزم بر بوده به این ترتیب یکبار دیگر حوادث سیاسی ایران و عراق به یکا یگر در این میان نقش سیاسی - اجتماعی آیت الله ابوالحسن اصفهانی بسط ناممورد توجه قرار گرفته است. از این منظر در پژوهش پیش رو تلاش می گردد این نقیصه تا حدودی برطرف گردد.

سوال اصلی این پژوهش مبنی بر آن است که سید ابوالحسن اصفهانی چه نقشی در تحولات سیاسی تاریخ معاصر ایران به ویریه در عصر مشروطه و رضاشاه داشته است؟

نقش سیاسی ابوالحسن اصفهانی در تحولات عصر رضاشاه چگونه بوده است؟

موضع سیاسی سید ابوالحسن اصفهانی در قبال تحولات سیاسی عراق چگونه بوده است؟

سید ابوالحسن اصفهانی نقش برجسته‌ای در تحولات سیاسی عصر مشروطه و رضاشاه داشته است.

سید ابوالحسن اصفهانی به عنوان شاگرد آخوند خراسانی نقش مهمی در تحولات عصر رضاشاه داشته است.

وی در تحولات سیاسی عراق و دخالت‌های انگلیسی‌ها در آن کشور موضع سیاسی فعالی داشته است.

روش تحقیق در این پژوهش از نوع پژوهش تاریخی و مبتنی بر توصیف و تحلیل داده‌های تاریخی است و نتایج حاصل از این پژوهش مویید نقش برجسته سید ابوالحسن اصفهانی در تحولات سیاسی تاریخ معاصر ایران و عراق می‌باشد.

درخصوص بزرگم و نقش سیاسی و اجتماعی آیت‌الله سید ابوالحسن اصفهانی هیچ‌گونه دکننگاری و تحقیق به صورت موردی و مستقل صورت نگرفته است. از در منابع و تحقیقات مربوط به سال‌های تأسیس مشروطه و حکومت دوره رضاشاه مواردی به صورت پراکنده وجود دارد که در صورت گردآوری و یادداشت‌برداری از آن می‌توان اثر مستقلی در مورد شخص سید ابوالحسن نگاشت.

در مورد زندگانی و اندیشه ابوالحسن اصفهانی می‌توان به منابع دست اولی همچون اسناد و روزنامه‌ها کتابها نوشته شده در عصر وی اشاره نمود. در اینجا به‌طور خلاصه چند نمونه از این منابع را گزارش و معرفی می‌نمائیم:

۱. تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران از محمدتقی بهار

تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، کتابی درباره وقایع اواخر دوره قاجار، تألیف محمدتقی بهار است. این اثر، اولین کتابی است که درباره احزاب سیاسی ایران و سهم آنها در جریانات سیاسی آن زمان نوشته شده است. بهار قصد خود را از نگارش این کتاب، آگاه کردن جوانان از وقایع و حوادث گذشته کشور ذکر کرده و گفته است که برای تحقق

این هدف، مقالاتی با عنوان «تاریخ مختصر احزاب سیاسی» در روزنامه مهر ایران انتشار داده است این مقالات -که جلد دوم کتاب وی را تشکیل می‌دهد- از اسفند ۱۳۲۰ تا مرداد ۱۳۲۱ در روزنامه مذکور چاپ می‌شد و بعدها مهرداد بهار، پسر محمدتقی بهار، آنها را گردآوری و در ۱۳۶۳ش منتشر کرد. مطالب این کتاب وقایع سالهای ۱۳۰۲ تا ۱۳۰۴ش را دربرمی‌گیرد، مهرداد بهار درباره این کتاب نوشته است که پدرش مطالب آن را پس از شهریور ۱۳۲۰ هر روز با شتاب می‌نوشت و برای چاپ به روزنامه مهر ایران می‌داد و مطالب آن براساس خاطراتش بود، حال آنکه احمدشاه ضعیف شده بود. در ۱۳۲۱ و ۱۳۲۲ بهار سلسله مقالاتی در روزنامه نه بهار -که خود صاحب امتیاز آن بود- چاپ کرد. این مقالات در ۱۳۶۱ش به صورت کتاب انتشار یافت که جلد اول تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران به‌شمار می‌آید. مطالب این جلد با نظری اجمالی به آغاز مشروطیت و پادشاهی احمدشاه قاجار شروع می‌شود و تا پایان مجلس پنجم در ۱۳۰۲ش ادامه دارد. هر دو جلد کتاب از نظر وقایع دوره مشروطه اهمیت دارند. چون بهار از دوره سوم تا پنجم وکیل مجلس شورای ملی و نیز عضو حزب دموکرات بوده است.

۲. حیات یحیی از یحیی دولت‌آبادی

دولت‌آبادی خاطرات خود را اعم از سیاسی و اجتماعی تحت عنوان حیات یحیی به رشته تحریر درآورد که پس از مرگش در بهار جلد انتشار یافت که حاوی نکات جالب و منتشر نشده‌ای است. حیات یحیی در کنار آثاری چون: تاریخ بیداری ایرانیان و تاریخ مشروطه ایران از زمره اسناد مهم در باب انقلاب مشروطه‌اند که یحیی دولت‌آبادی در آن حوادث تاریخی ایران از اواسط حکومت ناصرالدین‌شاه تا کودتای ۱۲۹۹ش رضاخان و به دست گرفتن قدرت توسط وی را به بی‌پرده‌ترین شکل بیان و تحلیل کرده است. این کتاب

به مدت ۲۵ سال در لیست کتب ممنوع‌الانتشار قرار گرفت. جلد اول کتاب مشتمل بر گزارش ایام جوانی و دوران تحصیلی نویسنده و بقیه آن تاریخ تأسیس و ایجاد فرهنگ نوین ایران است. جلد دوم و سوم حوادث مربوط به مشروطه و فعالیت‌های خود نویسنده را دربرمی‌گیرد و جلد چهارم به مهاجرت ملیون در اوایل جنگ جهانی اول تا انقراض سلطنت قاجاریه پرداخته و تا بررسی حوادث دوران پادشاهی رضاخان ادامه دارد.

۳. شرح زندگانی من از عبدالله مستوفی

"شرح زندگانی من" زندگی‌نامه عبدالله مستوفی است که تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه را دربرمی‌گیرد. هر زندگی‌نامه یا خود زندگی‌نامه‌ای، آن‌یکسب به تناسب میزان آگاهی‌های مربوط به عصر و زمانه‌ای که در آن نهفته، هم‌مرز تاریخ است، و از سوی دیگر به اعتبار ارزش کلامی به‌کار رفته در آن هم‌مرز ادبیات به‌ویژه رمان می‌باشد. این کتاب از هر دو جنبه، دارای ارزش و اعتبار فراوان است. این کتاب به دلایلی بر دیگر آثار مشابه خود برتری دارد، از جمله اینکه نویسنده آن و دو نسل پیش از او - که گزارشی از آن در این کتاب آمده - از آغاز تا پایان سلطنت قاجار در عرصه اداری و اجتماعی ایران و سیر تطور و تحول جامعه حضور و نقشی ملموس و فعال داشته‌اند. حالانکه به گفته مستوفی، قلم خانواده وی با شمشیر قاجاریه پیوسته رده است و چرخه کاملی از یک عصر تاریخی جامعه را تجربه کرده‌اند. از این دیدگاه، می‌توان گفت که مستوفی و پدرانش از شرایطی استثنایی برخوردار بوده‌اند. "شرح زندگانی من" در دو جلد به چاپ رسیده است.

۴. تنبیه‌الامّة و تنزیه‌الملة از علامه نائینی

آیت‌الله محمدحسین غروی نائینی، کتاب «تنبیه‌الامّة و تنزیه‌الملة» را در سال ۱۳۲۷ق، در مشروعیت مشروطه نگاشته است. کتاب فوق، نخست به وسیله چاپخانه ولایت، در سال ۱۹۰۹م/۱۳۲۷ق، در بغداد و به صورت چاپ سربی منتشر شد. برای بار دوم، چاپ سنگی آن، در سال ۱۹۱۰م/۱۳۲۸ق، در مشهد عرضه شد و برای بار سوم، همان نسخه چاپ سنگی مشهد، همراه با مقدمه و توضیحات گوناگون، به علم‌آیت‌الله سید محمود طالقانی در سال ۱۳۳۴ش/۱۳۷۴ق، در تهران انتشار یافت. دهه بی‌شود که نائینی، به نوشته‌های شیخ فضل‌الله نوری، بی‌آنکه با نام او اشاره کند، پاسخ داده است. با آنکه در کتاب، فقط تقریظ آیت‌الله آخوند خراسانی و آیت‌الله عبداللّه مازندرانی چاپ شده است، ولی عالمان «دگری» هم آن تقریظ نوشته‌اند. نائینی در «تنبیه‌الامّة»، به خوبی اعتراضات را اسب‌داد و لزوم وجود حکومت مبتنی بر قانون و اصول مشروطه را بیان کرده است به‌طوری که «حمید عنایت»، تنبیه‌الامّة را «بدیع‌تر و منظم‌تر از طبایع استبداد» می‌داند.

۵. تشیع و مشروطیت از عبدالهادی - اثر

هدف اصلی نویسنده در این کتاب، اثبات است که واکنش رهبران مذهبی را در برابر انقلاب مشروطیت، چه از نظر دینی و عملی و چه از حیث کمک‌های فکری آنان در انقلاب - در پرچم نهالیت‌های مشروطه‌خواهی و نوشته‌های سیاسی مرحوم "میرزا محمد حسین نائینی" (۱۸۶۰ - ۱۹۳۶م/۱۲۷۷ - ۱۳۵۵ق) - پژوهش و بررسی نماید. نویسنده معتقد است اگر علما انقلاب مشروطه را تأیید نمی‌کردند مسلماً در نطفه خفه می‌شد و نقش مؤثر علما آشکار است و جای بحثی در مورد نفوذ نوشته‌ها و سخنرانی‌های آنان وجود ندارد از این رو نگارنده می‌کوشد به این پرسش‌ها پاسخ گوید: علما درباره

مشروطه‌گری چه گفتند؟ چگونه آنان کوشش کردند که مشروطیت را در کشور اسلامی ایران به رژیم مشروع و قانونی اعلام کنند؟ مؤلف با توجه به اینکه تفسیر میرزا محمدحسین نائینی را بر مشروطیت از همه نوشته‌های علمای هم‌عصر او منظم‌تر و محکم‌تر می‌داند، در این کتاب توجه نقادانه و ویژه‌ای به اندیشه‌های سیاسی او افکنده است. به نظر او آزادی مشروطیت نائینی به‌ویژه از این نظر اهمیت دارد که نماینده اندیشه‌های مشروطه‌گری علمای طراز اول مذهبی است که انقلاب مشروطیت ایران را رهبری کردند.

البته به غیر از منابع فوق‌الذکر، آثار و تألیفات دیگری نیز در حوزه احوال و آثار ابوالحسن اصفهانی نگاشته شده‌اند که ذکر آنها به تطویل می‌انجامد. به عنوان خاتمه این دیباجه شایسته و بایسته است از اساتید محترم جناب آقای دکتر علی‌اکبر خدیری‌زاده و جناب آقای دکتر محمد کلهر به سبب برادران راه‌مای ما لازم تشکر نمایم. امید است این اثر بتواند گسری از تاریخ ایران در دوره قاجار و پهلوی اول را براساس فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی و مذهبی آقا سید ابوالحسن اصفهانی روشن و تبیین کرده باشد.

بدین یاد

زهرا تهرانی

تابستان ۱۳۹۷ خ